

ge ett representativt urval eller handlade det om något annat? Och de frågeställningar som diskuteras genom verket, är de framsprungna ur de ungas egna tal eller varifrån kommer de? Hur styrda är intervjuerna utifrån olika förhandsinställningar om vad unga förväntas tycka och vilja få tala om? Det här är frågor som följer mig genom läsningen, utan att jag någon gång kommer närmare ett svar på dem. Detta upplever jag som brist, jag hade funnit det intressant med en betydligt större diskussion däromkring. Hyltén-Cavallius lyckas binda samman materialet till en komplex berättelse. Samtidigt kan jag finna hennes analys väl ytlig. Hennes tolkningsförslag låser fast istället för att ge upphov till nya och vidare funderingar. Inte minst framträder denna ytlighet i anslutning till frågor som har med kön och sexualitet att göra. Schablonföreställningar vad gäller könsroller reproduceras på ett oproblematiskt sätt genom hela texten. Intervjuade flickor sägs ha ”romantisk” inredning, och en av dem får sitt rum tolkat genom påståendet ”[k]vinnlighetens två mest extrema poler möts här: jungfrun och den sexuellt frigjorda”.

Vidare reagerar jag på att verket igenom är skrivet utifrån den heterosexuella tolkningsmallen, något som vare sig nämns eller på något sätt reflekteras runt. Alla de intervjuade förutsätts vara heterosexuella, att något annat skulle kunna vara fallet verkar omöjligt, ja rentav otänkbart. Homosexualitet nämns vid ett tillfälle, men då är det utifrån att kända homosexuella, som Jonas Gardell och Eva Dahlgren, är synliga i massmedia. En annan märklig passus i texten är den som avslutar stycket om homosexualitet: ”Men man får inte glömma bort att människor också känner sig hotade av homosexualitet.” Det är en mening som förbryllar. Vem är ”man”? Är ”man” de homosexuella som ständigt förväntas disciplinera sitt beteende för att inte störa den heterosexuella ordningen? Och vilka är de ”människor” som sägs uppleva detta hot och vad handlar det i så fall om?

Jag vill dock avsluta med att återkomma till mitt huvudsakliga intryck av *Unga tider, unga rum*. Det är en välgjord och intresseväckande bok. Framförallt vill jag rekommendera den för det spännande materialet och de fantastiska bilderna.

Ylva Hagström, Göteborg

Birgitta Odén, Bodil E.B. Persson & Yvonne Maria Werner: *Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i ett historiskt perspektiv*. Bokförlaget Cura i samarbete med Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1998. 298 s. ISBN 91-89091-09-4.

Birgitta Odén: *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia*. Historiska Media, Lund 1998. 111 s. ISBN 91-88930-24-6.

Självordets historia är ett viktigt och högaktuellt forskningsfält, också internationellt, som Lundaprofessorn Birgitta Odén visar dels i sin bok *Leda vid livet*, dels i inledningen och avslutningen till *Den frivilliga döden*, där historikerna Bodil E. B. Persson och Yvonne Maria Werner presenterar var sin specialundersökning om självmord under decennierna kring sekelskiftet 1700. Båda böckerna behandlar även teoretiska metodfrågor av allmänt intresse. De förtjänar att bli lästa och diskuterade inte bara av dem som är specialintresserade av självmord utan av en bred krets av kulturvetenskapliga forskare och studenter inom olika discipliner.

Det finns tre anledningar till att självmordet under senare år har kommit att tilldra sig historikernas intresse, menar Odén i sitt förord till *Den frivilliga döden*. Självordet kan studeras som en genomgripande attitydförändring – från grovt brott till en ”frihetshandling”. Med moderniteten från mitten av 1800-talet ökar antalet självmordsfall markant. Både historisk och modern självmordsstatistik visar en övertalighet av gamla människor. Vilka konsekvenser får det för en framtid, när vi vet att antalet äldre ökar i alla industriländer?

Odén fortsätter med att ge en översikt över samhällets inställning till självmord, internationellt och nationellt. Självord har från medeltiden setts som en synd mot Gud och blev under senmedeltiden också ett brott mot staten. Först 1864 avkriminaliserades självmordet i Sverige. Straffet för självmord har varit hårt, både det som utmättes på jorden och det som sades vänta i den hinsides världen. De olika formerna av neslig begravning som tilldömdes självmördarna talade ett tydligt symboliskt språk. De handlade om uteslutning såväl från den världsliga gemenskapen som det eviga livet efter döden. Trots vetskap om straffen har det i alla tider, i alla samhällsklasser, funnits människor som av olika skäl ändå tagit livet av sig själva – samtidigt som viljan att leva dominerat en majoritetens beteende. Som

Odén skriver: "I ett historiskt och kollektivt perspektiv är det/i stället/påfallande, att *viljan att leva* är så stark."

Yvonne Maria Werner skriver om "Själv mord i det stora nordiska krigets skugga. En analys av självspillingsmålen vid Göta Hovrätt 1695–1718". Bodil E. Perssons undersökning har rubriken "Drunkad eller dränkt? Plötsliga oväntade dödsfall, särskilt drunkningar, i Skåne 1704–1718". Den period, som båda författarna behandlar är av särskild betydelse vad gäller just självmord. En skärpning av den svenska straffrätten hade skett 1608 med införandet av mosaisk lag. Kyrkolagen av år 1686 kom att uttryckligen stadga att självmordsfallen skulle avgöras av de världsliga domstolarna. Från början av 1680-talet och fram till 1720 remitterades också självmordsfallen till hovrätterna. Skärpningen av lagstiftningen fick dock inga större återverkningar i praxis. Medan underrätterna dömde strängt enligt lagens bokstav kom hovrätterna att mildra domarna i enlighet med "det rådande rättsmedvetandet" eller "vad som ansågs vara rät och billigt", för att citera Werner.

Huvudfrågan i Werners undersökning handlar just om huruvida hovrätterna, i det aktuella fallet Göta hovrätt, tenderade att mildra lagens bestämmelser i självspillingsmål och vilka kriterier som i så fall tillämpades. Under tidsperioden förekom 566 självmordsmål. Skåne och Skaraborg hade flest självmord per 100.000 invånare – 85 resp. 96 – medan Värmland med 35 hade i särklass minst. Dränkning – i brunnar, sjöar eller andra vattendrag – hängning, skärande och stickande redskap var de vanligaste metoderna. Skjutvapen och gift förekom även. Brunnsdöd liksom förgiftning gällde främst kvinnor, medan skjutvapen – då liksom nu – var en manlig självmordsmetod. Fler män än kvinnor begick självmord. Ca 25% av dödsfallen var egentliga självmord eller viljehandlingar. En dryg tredjedel var egentligen olyckshändelser och ytterligare en tredjedel kunde tillskrivas sjukdom eller sinnesförvirring.

Hovrätten hade fem domsalternativ: kristlig begravning, begravning i stillhet utan kyrkliga ceremonier avsådes på kyrkogården, begravning av bödeln i skogen eller på galgbacken och bränning på bål. Det senare straffet försvann helt efter 1710. I regel mildrade hovrätten underrättens dom och blev under perioden allt mindre benägen att döma till begravning utanför kyrkogården. Principen att hellre fria än fälla finns dokumenterad även från andra protestantiska länder, där den emellertid i högre grad än i Sverige konfronterades med ett folkligt motstånd.

Motiven till självmorden var skiftande och komplexa. De omfattade "allt från livsleda, skam, förtvivlan och ångest till sviken kärlek, ensamhet och materiellt elände". Werner ifrågasätter ekonomihistorikern Johan Söderbergs tes att ökningen av självmordsfrekvensen i slutet av 1800-talet skulle bero på en förbättrad självreflexiv förmåga hos de breda befolkningslagren. Hon hävdar, med hänvisning till historikern Eva Österberg, att det inte är i förmågan till självreflexion som skillnaden mellan folk förr och nu ligger. Det som har förändrats är inställningen till döden och därmed också till självmordet.

Bodil E.B. Persson har dubbel kompetens, som både doktorand i historia och läkare. Hon vill i sin studie "undersöka hur de oväntade dödsfallen primärt hantearades i lokalsamhället i en tid då det inte fanns några poliser och nästan inga medicinare". Under tidigmodern tid anlätades inte medicinare vid svårförklarliga dödsfall. I stället var det kyrkoherden och representanter för rättsväsendet som kopplades in.

Enligt begravningslängderna inträffade 126 drunkningar i Skåne under den aktuella tidsperioden 1704–1718. Två av dem var spädbarnsmord och lämnas därför utanför undersökningen. De flesta av de drunknade var män. Mycket få var äldre. Av de 124 drunkningsfallen gick bara nio vidare till hovrätten och alla utom två fick en kristlig begravning med sedvanliga ceremonier. "Dessa två begravdes i stillhet, av ärligt folk", skriver Persson.

Även om männen dominerar bland de drunknade, främst vad gäller olyckor på havet, är kvinnorna i majoritet bland dem som drunknat i brunnar. Det var de senare drunkningsfallen som gick vidare till hovrätten. Som Persson skriver: "I slutändan står vi inför paradoxen att 80 procent av alla drunknade var män men det var ändå kvinnorna som dominerade bland ärendena hos hovrätten." Det skall inskjutas att Göta hovrätt behandlade under tidsperioden i fråga 41 fall av drunkningar i Skåne. Diskrepansen mellan kyrkobokföringens uppgifter om antalet lagförda drunkningar och av hovrätten behandlade fall beror bl.a. på att många kyrkoböcker har gått förlorade. Samtidigt visar Persson också, att prästerna endast antecknade kristliga begravningar – i överensstämmelse med kyrkolagen, som stadgade att bokföringen skulle gälla begravning i kyrkan eller på kyrkogården.

Häradstinget ventilerade den dödas liv och vandel i en lokal och främst rural offentlighet. Samhällets normer och värderingar om "hur ett dygdigt och kristligt

liv rätteligen borde levas” förmedlades till den närvarande allmänheten. Genom begravningens utformning förmedlades de vidare genom ett symbolspråk, som alla kände och som ytterst handlade om inne- eller uteslutning i den samhälleliga gemenskapen. Tinget skärskådade den dödas hela tidigare liv. Svordomar, stöld, utomäktenskaplig graviditet och andra brott mot tio Guds bud kunde medföra förlust av en ärlig eller hederlig begravning också då det inte dömdes till självmord. Ett fromt och gudfruktigt leverne kunde å andra sidan räknas den döda till godo. Också Perssons undersökning visar på hovrättens tendens att döma mildt. Hennes material visar dock – till skillnad från Werners – på att det var främst människor från samhällets lägre skikt som dömdes till att begravas i stillhet eller av bödeln.

I det avslutande avsnittet i *Den frivilliga döden* ger Birgitta Odén en koncentrerad översikt över självmordsforskningen inom olika vetenskaper, både internationellt och i Sverige. Hon betonar, att ökningen av antalet självmord inte kan reduceras till en enda orsaksförklaring utan reflekterar en komplex förändringsprocess, där olika vetenskapliga perspektiv och gränsöverskridande forskning kan bidra till fördjupad förståelse, förutsatt att det görs försök till syntes, då makro- och mikronivåerna kopplas samman. Odén gör vidare en kritisk och insiktsfull granskning av olika förklaringsmodeller till både den förändrade synen på självmord och ökningen av självmord från slutet av 1800-talet. Hon framhåller att den forskning som hittills bedrivits i Sverige om självmordets historia framför allt legat på en makrohistorisk nivå, medan den internationella forskningen främst närmat sig frågan ur ett mikrohistoriskt perspektiv, där individuella självmordsfall utgjort det empiriska materialet. Det är också den metod som Odén, Werner och Persson använder sig av.

Mikrohistoria är ett ledmotiv i båda böckerna, men behandlas som metod mest utförligt i *Leda vid livet*. Den mikrohistoriska forskningen är i många avseenden identisk med den historiska antropologi, som i Sverige var aktuell främst under 1980-talet. Utomlands har den i högre grad bevarat sin aktualitet, samtidigt som den också förändrats. Mikrohistorien fokuserar ofta individuella levnadsöden, vilket bidrar till att den metodiskt lämpar sig väl för forskning om självmord. Den individuella handlingen är emellertid inte ett slutmål för den mikrohistoriska forskningen. Relationen till makrohistorien eller sambandet mellan struktur och aktör är viktigt. De båda möts på vad Odén kallar den ”mezzo-

historiska” nivån, där det individuella relateras till den strukturella nivån och strukturerna analyseras utifrån ett aktörsperspektiv.

”Mikrohistorikernas tes är”, skriver Odén i inledningen till *Leda vid livet*, ”att de historiska processerna är komplexa och att karakteristiska drag i det industrialiserade och liberala samhället återfinns långt tidigare än i det urbana industrisamhället. ... Mikrohistorikerna vill helst distansera sig även från föregripande frågeställningar.” Det senare betyder inte att mikrohistorisk forskning är oteoretisk. Mikrohistoria är ett metodiskt redskap för att kritiskt granska makroteoriernas giltighet och föreslå alternativa förklaringar till de allmänt accepterade.

Odén presenterar sedan fyra mikrostudier; fyra människors självmord under olika tider och utifrån olika slag av material. Egil Skallagrimssons självmordsförsök inleder en diskussion om självmord under förkristen tid. Det sker i polemik med både dem som hävdar att de gamla då frivilligt sökte döden genom att kasta sig utför en ättestupa och att självmord orsakades av individuell tragik troligen inte blev möjligt förrän med moderniteten och liberaliseringen på 1800-talet. I slutet av 1600-talet tog den unga bondhustrun Marit Ambjörns-son sitt liv. Hon var deprimerad dels efter sin förlösning – en vid den tiden odiagnosticerad sjukdom – dels av en social konflikt i lokalsamhället, där hon anklagades både för stöld och att ha försvurit sig åt djävulen. Det var en grov ärekränkning. Straffet för självmordet blev hårt. Hovrätten mildrade inte häradsrättens dom utan Marit fördes till skogs för att brännas på bål. Vi möter också den nästan hundraårige Arvid Assarsson från Angered, som tog sitt liv på grund av de plågsamma smärtor som orsakades av cancer i ändtarmen, liksom hotet om att han skulle förflyttas från sin dotters hus till något av de andra barnen. Odén tolkar hans välregisserade självmord så att den fromme gamle hade en personlig relation till Gud; en förtröstan som inte hotades av vare sig kyrkan eller lagen. Vid hans död 1723 hade hovrättens skyldighet att överpröva självmordsmålen upphört. Det kom från 1719 att leda till hårdare domar vid självmord och självmordsförsök. Arvid Assarsson dömdes också till att nedgrävas av bödeln i skogen eller på galgbacken. Ofelias självmord och Hamlets galenskap sätts in i den samtida synen på självmord i Shakespeares England och utmynnar i att empatin inte är något som kan tillskrivas en speciell tid utan tillhör våra mänskliga egenskaper.

Ett tema i de mikrohistoriska exemplen är att män-

niskan är sig i grund lik över tid. Människan vill egentligen leva men psykisk och fysisk plåga har i alla tider drivit en liten minoritet till eller över självmordets gräns. Samhällets hanterande av självmorden har däremot varierat. Empati med den mänskliga olycka som självmordet manifesterar har funnits i alla tider – liksom avståndstagande från handlingen. Hårda straff har inte eliminerat självmorden och en liberaliserad inställning har inte verkat preventivt men däremot på sikt underlättat för de efterlevande.

I avslutningskapitlet granskar Odén de slutsatser som ett antal svenska historiker dragit utifrån ökningen av självmorden från 1800-talets mitt. Med respekt för de forskare hon hänvisar till visar hon på att deras resonemang inte håller när de konfronteras med en mikrohistorisk empiri. Historikern Ann-Sofie Ohlanders tes att avkriminaliseringen av självmordet var nödvändigt för att det skulle kunna förstås som en personlig tragedi håller inte, menar Odén. Hon hänvisar till de mikrostudier som visat, att attityden till självmord varierat över tid och rum liksom till att både domstolar och grannar utvecklade stor uppfinningsriktighet för att minska tragedin och att detta förekom redan under 1600-talet. Likaså polemiserar hon mot att självmordens ökning, som Johan Söderberg hävdar, skulle höra samman med civilisationsprocessen och då särskilt utbredningen av skrivkunskheten, vilken skulle ha gjort människan mer reflekterande och därmed mer självmordsbenägen. Ångest var dock inte något speciellt för 1800-talet menar Odén, utan kan beläggas långt tidigare, exempelvis under medeltiden. På 1800-talet blev däremot självmordet en lovlig utväg ur ångesten. Beträffande historikern Arne Jarricks konstaterande att få självmördare sluppit en neslig begravning, hänvisar Odén till den utförliga analysen av Göta hovrätts mildrande domar. Jarricks tankar om en ökad empatiförmåga bland befolkningen på 1700-talet avvisar Odén också med hänvisning till de här presenterade mikrostudierna.

Människan har ofta föregripit förändringen på den normativa makronivån. Det överensstämmer med etnologisk forskning som visat, att det inte är lagstiftning som förändrar människors tänkande utan att en fungerande lagstiftning bygger på förankrade erfarenheter. Dåvarande Lundaetnologen Sven B. Ek publicerade 1960 en artikel, där han relaterade 1800-talets samhälleliga och mentala omvandlingar till de förändringar i tänkandet som ägde rum i bondesamhället redan under 1700-talet ("Högkonjunkturer, innovationer och den

folkliga kulturen", tryckt som "Economic Booms, Innovations and the Popular Culture" i *Economy and History*, Vol. III, 1960).

Avslutningsvis söker Odén förstå självmordet utifrån människan själv i hennes egenskap av "person", dvs. i hennes relation till sitt sociala vara, och "jaget" eller "självet" – människan i relation till sitt eget inre. Hon vill se självmord och straffen mot självmördare som ett språk som talar om det tillåtna eller otillåtna i att beröva sig själv livet. Det är en icke-verbal kommunikation som bildar en kollektiv mentalitet och kan utlösas av yttre tryck mot individerna. Förändringen under slutet av 1800-talet kan ses som ett resultat av en mentalitetsförändring på grund av "personens" förändrade situation i ett samhälle i omvandling liksom av "självet" ökade sekularisering. "Avgörande är", konkluderar Odén, "... 'självet' tillväxt på 'personens' bekostnad – en komplex förändringsprocess som nått sin kulmen i vår egen tid, då individen börjat kräva rätten till sin egen död i frihetens namn och samhället successivt givit upp sitt ansvar för 'personens' överlevnad."

Birgitta Odén har till de båda andra författarna av en senare historikergeneration förmedlat sitt eget förhållningssätt: aktuell orientering om internationell och nationell forskning, respekt för empirin parad med teoretisk medvetenhet och en kritisk, självständig hållning. Hennes kunniga, klara, koncisa och innehållsrika presentationer, som ändå aldrig blir tunga, är goda förebilder. Läs, stimuleras, räkna sidorna och häpna – hur kan så få sidor säga så mycket om så många väsentliga frågor? Njut av den i dag alltmer sällsynta doften som en blandning av lärdom och mänsklig vishet alstrar.

Birgitta Skarin Frykman, Göteborg

Arne Jansson, *From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History. 30. 1998. 197 s. ISBN 91-630-7160-6.

Vid Stockholms universitets ekonomisk-historiska institution har Johan Söderberg och Arne Jarrick initierat ett viktigt och mångfacetterat projekt med rubriken "Civiliseringsteori och historieforskning". År 1994 utgav de en samlingsvolym med titeln *Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850*. Ett av de viktigaste bidragen i antologin